

KORXONALAR FAOLIYATIDA KURS FARQLARINI BUXGALTERIYA HISOBIDA TAN OLIISH QOIDALARINI TAKOMILLASHTIRISH

Umarova Shahnoza

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

ORCID: 0000-0002-0624-2380

shahnozaumarova09051995@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada korxonalarining moliyaviy-xo'jalik faoliyati davomida turli chet el kompaniyalari bilan bog'liq operatsiyalar natijasida yuzaga keladigan valuta kurs farqlarining turlari hamda ularning korxonalar buxgalteriya hisobi tizimida hamda soliq qonunchiligiga ko'ra tan olinishi o'rganilgan. Olib borilgan tadqiqotlar bo'yicha xulosa hamda takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: milliy valuta, xorijiy valuta, kurs farqi, ijobiy kurs farqi, salbiy kurs farqi, foyda solig'i, aylanmadan olinadigan soliq, eksport, import, debitorlik qarzi, kreditorlik qarzi.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРАВИЛ УЧЕТА КУРСОВЫХ РАЗНИЦ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ

Умарова Шахноза

Самаркандский институт экономики и сервиса

Аннотация. В статье рассмотрены виды курсовых разниц, возникающих в результате операций с различными иностранными компаниями в ходе финансово-хозяйственной деятельности предприятий и их признания в системе бухгалтерского учета предприятия и согласно налоговому законодательству. По проведенным исследованиям даны выводы и предложения.

Ключевые слова: национальная валюта, иностранная валюта, курсовая разница, положительная курсовая разница, отрицательная курсовая разница, налог на прибыль, налог с оборота, экспорт, импорт, дебиторская задолженность, кредиторская задолженность.

IMPROVING THE RULES FOR THE ACCOUNTING OF FOREIGN CURRENCY DIFFERENCES IN THE ACTIVITIES OF ENTERPRISES

Umarova Shahnoza

Samarkand Institute of Economics and Service

Abstract. The article examines the types of exchange rate differences that arise as a result of transactions with various foreign companies during the financial and economic activities of enterprises and their recognition in the accounting system of the enterprise and according to tax legislation. Conclusions and suggestions are given on the conducted researches.

Key words: national currency, foreign currency, exchange rate difference, positive exchange rate difference, negative exchange rate difference, profit tax, turnover tax, export, import, receivables, payables.

Kirish.

Globalashuv sharoitida korxonalar o'z faoliyatlarini nafaqat mahalliy korxonalar bilan hamkorlik qilishmoqda, balki chet el korxonalari bilan ham hamkorlikda o'z bizneslarini rivojlantirishga harakat qilishmoqda. Xorijiy valutadagi pul mablag'larini va xorijiy valuta operatsiyalarini har bir korxonaga amalga oshirishi mumkin. Xorijiy valuta operatsiyalarini rasmiylashtirish uchun bankda valuta joriy schyotini ochish kerak. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan xorijiy valuta operatsiyalarini amalga oshirishga ruxsat (litsenziya) berilgan banklarda valuta schyoti ochish mumkin.

21-sonli "Valyuta kurslaridagi o'zgarishlarning ta'sirlari" nomli BHXSga asosan tadbirkorlik subyekti ikki usulda xorijiy operatsiyalarni amalga oshirishi mumkin. U xorijiy valyutada ifodalangan operatsiyalarni amalga oshirishi mumkin yoki u xorijdagi bo'linmaga ega bo'lishi mumkin. SHu bilan birga, tadbirkorlik subyekti o'z moliyaviy hisobotlarini xorijiy valyutada taqdim etishi mumkin. Shuningdek, mazkur standartda kurs farqiga quyidagicha ta'rif berib o'tilgan: "Kurs farqi – bu bir valyuta birliklarining ma'lum summasini boshqa valyutaga turli valyuta kurslarida o'tkazishdan yuzaga keladigan farqdir" (21-BHXS, 2009).

Adabiyotlar sharhi.

Valyuta kurslari bo'yicha xalqaro va milliy miqyosda ko'plab iqtisodchi-moliyachi olimlar o'z fikrlarini bildirib o'tishgan. Jumladan, Vaxobov, Jumayev va Burxanov "Xalqaro moliya munosabatlari" nomli darsligida valuta kursi risklari va o'zgarishlari quyidagicha munosabat bildirishgan: "Valyuta risklari yuzaga kelishining asosiy sababi — valyuta kurslari o'zgarishi hisoblanadi. Bunday o'zgarishlar xamma shaxslarga: ishbilarmon firmalar va davlat tuzilmalariga ham ta'sir ko'rsatadi. Ko'pgina hollarda, ularning faoliyati eksport-import operatsiyalari bilan bog'liq va shu sababli, kreditorlar va qarz oluvchilar, investorlar va chayqovchilar, xo'jalik subyektlari o'z bizneslarini milliy valyutaga nisbatan xorijiy valyutalarda amalga oshirishni ma'qul ko'radilar."

Shuningdek, Karimov (2020), Islomov va Avloqulovlar tomonidan yozilgan "Buxgalteriya hisbi" nomli darsigida valuta kursi farqlarining konsolidatsiyalashgan hisobot tuzishda ahamiyatiga alohida to'xtalib o'tishgan hamda "Korporatsiya foydasi taqsimlanishining tortishuvli jarayon ekanligi hamda inflyatsiya sharoitida mamlakatlar valyuta kurslarining doimiy o'zgarib turishi konsolidatsiyalangan moliyaviy hisobotni tuzishda qiyinchilik tug'dirmoqda. Demak, valyuta kurslarini qayta hisob-kitob qilish buxgalterlar oldida turgan eng katta muammolardan biri bo'lib hisoblanadi" deb aytib o'tishgan.

Umarov, Eshboyev va Axmadjanovlarning "Buxgalteriya hisobi" darsligida "Kurs farqlari — bu ularni buxgalteriya hisobida ro'yxat qilingan sanasi va xaqiqatda amalga oshirilgan hisob-kitob sanasi kursi bo'yicha valyuta aktivi va passivi baholari o'rtasidagi farqdir",- deb keltirilgan.

Xorijiy olimlardan, Barbara Cook kurs farqlarini buxgalteriya hisobida aks ettirish bo'yicha quyidagi fikrlarni bildirga: "Chet el valyutasidagi operatsiyalarni hisobga olish uchun sanalarni tranzaksiya tan olingan sanada va to'lov amalga oshirilgandan keyin va keyinroq amalga oshirilgandan keyin hisobga olish kerak. Vaqt o'tishi bilan, har bir operatsiya bo'yicha funktsional valyuta va xorijiy valyuta kursi o'rtasidagi har qanday o'zgarishlar uchun tranzaksiyalar bo'yicha daromad va zararlar qayd etilishi kerak. Va bu ikki tomonlama buxgalteriya operatsiyalari bo'yicha debitorlik va kreditorlik qarzlari qoldiqlari ushbu kutilayotgan valyuta o'zgarishlari uchun vaqt o'tishi bilan bosh kitob hisoblarida va balansda tuzatiladi."

Tadqiqot metodologiyasi.

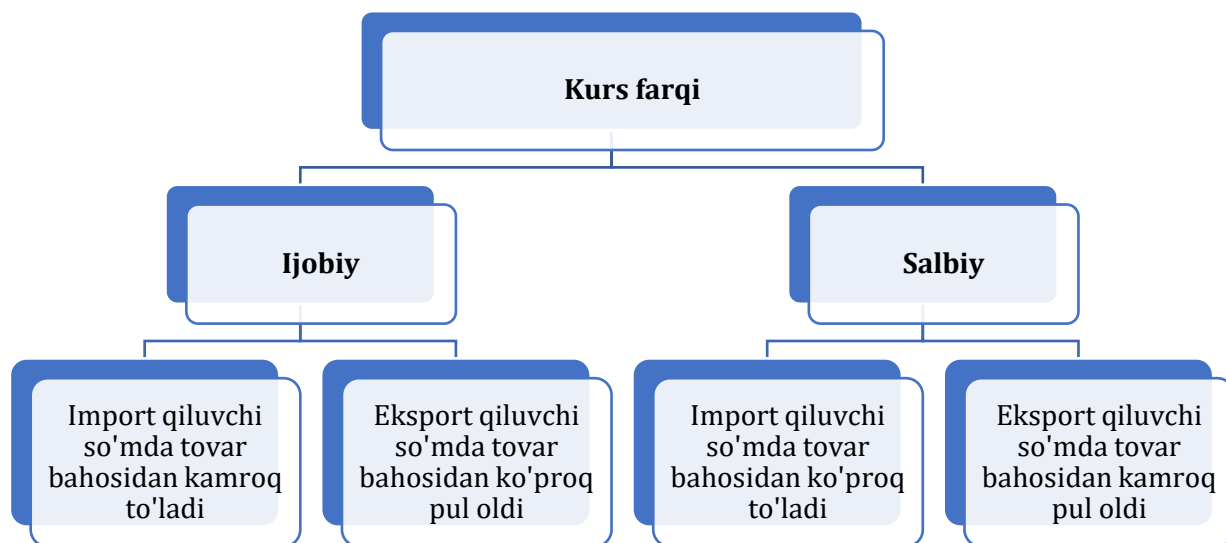
Maqolaning metodologik asoslarini respublikamiz qonunlari, Prezidentimiz farmonlari, qarorlari, asarlari va ma'ruzalari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari, buxgalteriya hisobi oid milliy va xalqaro standartlar, Nizomlar, yo'riqnomalar, xorijda va respublikamizda chop

qilingan ilmiy ishlar, darsliklar va qo'llanmalar, ilmiy maqolalar, internet tarmog'i materiallari hamda izlanishlar olib borilgan korxonalarining amaliy materiallari tashkil etadi. Maqolada analiz va sintez, induksiya va deduksiya, baholash, hujjatlashtirish, guruhlashtirish, adabiyotlarga qiyosiy tahlil va boshqa usullardan foydalaniladi.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Milliy qonunchiligimizga asosan korxonalar buxgalteriya hisobi va soliqqa tortish uchun O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining kursi bo'yicha barcha valyuta operatsiyalarini so'mga qayta hisoblab chiqadilar. Valyuta kursi doimiy ravishda o'zgarib turishi sababli, tovar yoki mulk qiymati va to'lov o'rtasida farqlar paydo bo'ladi. Farqlar esa ijobiy va salbiy kurs farqlariga olib keladi.

Agar korxonalar tovar narxidan so'mda ko'proq pul to'lagan bo'lsa, u zarar ko'rgan - bu salbiy kurs farqi. Va agar korxonalar kamroq to'lagan bo'lsa, ijobiy kurs farqi shaklida daromad oladi. Bu holat import qiluvchilar uchun, eksportchilar uchun aksincha bo'ladi (1-rasm).

1-rasm. Ijobiy va salbiy kurs farqlari

Yuqoridagi rasimga izoh sifatida Import qiluvchilar va eksportchilar uchun kurs farqlarini hisoblash misollarini keltiramiz.

Import qiluvchilar uchun misol:

A korxonalar Xitoydan qayta sotish uchun sumka va kamar sotib oladi. 2024 yil 13-iyulda u 3500 dollarlik tovarlarni oldi va ularni 1 dollar = 11 900 so'm miqdorida hisobga oldi. Hammasi bo'lib 41 650 000 so'mni tashkil etdi (3500 × 11 900). Bu kreditorlik qarzi.

2024-yil 18-iyulda A korxonalar xitoylik yetkazib beruvchiga 3500 dollar o'tkazdi va 1 dollar uchun 11 890 so'm kursi bo'yicha 41 615 000 so'm miqdorida to'lovni qayd etdi.

A korxonalar qarzni to'ladi, ammo Markaziy bankda valuta qadrsizlanishi tufayli kamroq miqdorda bo'lgan. Shunday qilib, A korxonalar ijobiy kurs farqiga ega edi: $(11\,900 - 11\,890) \times 3500 = 35\,000$.

Agar 18 iyulda kurs 11 920 so'm bo'lsa, A korxonalar zarar ko'rgan bo'lardi. $(11\,900 - 11\,920) \times 3500 = -70\,000$ so'm miqdoridagi salbiy kurs farqi paydo bo'lardi, chunki korxonalar tovarlar uchun kerak bo'lganidan ko'proq pul to'lagan bo'lardi.

Eksport qiluvchilar uchun misol:

B korxonalar Turkiyaga bug'doy sotadi. 2024-yil 13-iyulda u 10 000 dollarlik tovarlarni yetkazib berdi va 1 dollar = 11 900 so'm miqdorida savdoni qayd etdi. Umumiy summasi 119 000 000 so'mni tashkil etdi va korxonada debitorlik qarzi paydo bo'ldi.

2024 yil 18 iyulda turk xaridori 10 000 dollar to'ladi va B korxonalar 1 dollar uchun 11 890 so'm kursi bo'yicha 118 900 000 so'm miqdoridagi qarzni qoplanganini hisobga oldi.

B korxonada salbiy kurs farqi bilan yakunladi, chunki u pulni pastroq kursda oldi: $(11\,900 - 11\,890) \times 10\,000 = 100\,000$ so'm zarar.

Yuqorida oddiy misollar keltirdik, ammo to'lov har doim ham yetkazib berishdan keyin darhol amalga oshirilmaydi: avans to'lovi, qarzni qisman to'lash turli oylarda bo'lishi mumkin. Va bu yerda kurs farqlarining asosiy qoidasi debitorlik yoki kreditorlik qarzlari keyinchalik soliq hisob-kitoblariga kiritish uchun qayta hisoblash uchun to'g'ri sanani tanlashdir.

Foyda solig'ini hisoblash uchun kurs farqlari quyidagicha hisobga olinadi:

ijobiy kurs farqlari daromad sifatida tan olinadi;

salbiy kurs farqlari - xarajatlardir.

Berilgan (qabul qilingan) avanslarni qayta baholashdan kelib chiqadigan kurs farqlari soliq solish maqsadida hisobga olinmaydi. Bu buxgalteriya hisobi va soliq maqsadlari uchun kurs farqlari qiymatlarining farqlanishiga olib keladigan omillardan biridir.

Shu munosabat bilan, daromad solig'ini (aylanma solig'ini) hisoblashda avans to'langanidan keyin olingan tovarlar (xizmatlar), shuningdek, avans olinganidan keyin tan olingan tovarlar (xizmatlar)ni sotishdan olingan daromadlar hisobga olinishi muhimdir. Avansni to'lash (qabul qilish) kunidagi kurs bo'yicha hisoblangan qiymati soliq hisobida aks ettirilishi kerak.

Shu bilan birga, sotib olingan tovarlar (xizmatlar) va sotishdan tushgan tushumlarni hisobga olish buxgalteriya standartlari (BHXS yoki BHMS) bo'yicha amalga oshiriladi. Shu sababli, soliq va buxgalteriya hisobida hisobga olingan tovarlar (xizmatlar) qiymati va daromadlar (xarajatlar) miqdori farq qilishi mumkin.

BHMS bo'yicha valyuta kurslari farqlarini hisobga olish va soliq maqsadlarida qanday farq bor?

4-sonli BXMSga muvofiq, chet el valyutasiga sotib olingan tovarlar (xizmatlar) qiymati ular buxgalteriya hisobiga qabul qilingan kundagi Markaziy bank kursi bo'yicha milliy valyutada belgilanadi.

Shunga ko'ra, agar etkazib beruvchiga chet el valyutasida avans to'langan bo'lsa, kurs farqi tovarlar (xizmatlar) buxgalteriya hisobiga qabul qilingan paytda paydo bo'lishi mumkin. Biroq, soliq hisob-kitoblarida bunday farq bo'lmaydi - na daromadda, na xarajatlarda, na sotib olingan tovarlar (xizmatlar) qiymatida.

Shuni hisobga olish kerakki, ba'zi hollarda shartnoma shartlari bo'yicha avans to'lovi qaytarilishi mumkin. Bunday holda, bunday vaziyat yuzaga kelganda, avans qayta baholanishi kerak, chunki u chet el valyutasida belgilangan da'vo (yoki majburiyat) ga aylanadi.

Valyuta kurslaridan daromad yoki zararlar hisobi O'zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining milliy standarti (22-son BHMS) «Chet el valyutasida ifodalangan aktivlar va majburiyatlarning hisobi» orqali tartibga solinadi hamda mazkur standartda valyuta kurslari farqlari bo'yicha quyidagi qoidalar belgilab qo'yilgan: "To'g'ridan-to'g'ri olib borish usulida kurs farqlari moliyaviy-xo'jalik faoliyati natijalariga paydo bo'lishiga qarab olib boriladi. 2019 yil 1 yanvardan boshlab jamg'arish usuli qo'llanilmaydi. 2019 yil 1 yanvargacha jamg'arilgan kurs farqlari moliyaviy-xo'jalik faoliyati natijalariga quyidagicha olib borilishi mumkin:

a) chet el valyutasidagi debitorlik va kreditorlik qarzlari bo'yicha — ularning to'lanishiga (yoki hisobdan chiqarilishiga) qarab;

b) qolgan hollarda — balansning tegishli valyuta moddalarini bilan xo'jalik operatsiyalarining sodir etilishiga qarab.

Jamg'arilgan kurs farqlari moliyaviy natijalarga chet el valyutasining bir birligiga to'g'ri keladigan kurs farqlarining o'rtacha miqdori bo'yicha olib borilishi mumkin.

Kurs farqini olib borishda qo'llanayotgan usullar majburiy ravishda xo'jalik yurituvchi sub'ektning hisob siyosatida aks ettirilishi kerak. Balansning turli xildagi valyuta moddalariga kurs farqini olib borishning turli usullari qo'llanishiga yo'l qo'yiladi.

Kurs farqlarini olib borishning jamg'arish usulidan to'g'ridan-to'g'ri olib borish usuliga o'tishda balansning valyuta moddalarini har oyda qayta baholash natijasida oldingi

jamg'arilgan kurs farqlari xo'jalik yurituvchi sub'ektning moliyaviy-xo'jalik faoliyati natijalariga hisob siyosati qabul qilingan kalendar yilining oxirigacha har oyda (bir me'yorda) hisobdan chiqariladi.

Xo'jalik yurituvchi sub'ektning moliyaviy natijalariga olib borilgan ijobiy (salbiy) kurs farqi moliyaviy faoliyatning daromadlari (xarajatlari) tarkibida hisobga olinadi.

Buxgalteriya hisobida ta'sischilarning ustav kapitaliga ulushini chet el valyutasida kiritishi, ulushni kiritish sanasidagi Markaziy bankning kursi bo'yicha amalga oshiriladi.

Ustav kapitali miqdori chet el valyutasida belgilangan va ustav kapitaliga ulushlar kiritish legitim so'mlarda amalga oshirilgan hollarda ham, qayta hisoblash Markaziy bankning ulushlarni kiritish sanasidagi kursi bo'yicha amalga oshiriladi.

Xo'jalik yurituvchi sub'ektning ustav kapitalini shakllantirishda ta'sis hujjatlarini ro'yxatdan o'tkazish sanasidagi va ustav kapitaliga mablag'larni haqiqatda kiritish sanasidagi Markaziy bank kurslari o'rtasidagi vujudga keladigan kurs farqi buxgalteriya hisobida qo'shilgan kapital sifatida aks ettiriladi (22-BHMS, 2004).

Soliq Qonunchiligi nuqtai nazaridan qaraydigan bo'lsak, Balansning valyuta hisobvaraqlarini qayta baholash chog'ida kursdagi ijobiy va salbiy farqlar o'rtasidagi saldo aylanmadan olinadigan soliqning soliq solish ob'ekti deb e'tirof etiladi. Kursdagi salbiy farqning summasi kursdagi ijobiy farq summasidan ortiq bo'lgan taqdirda oshib ketgan summa aylanmadan olinadigan soliqni hisoblab chiqarishda soliq bazasini kamaytirmaydi (Lex.uz, 2019).

Masalan, ulgurji savdo korxonasi kurs farqi bo'yicha ko'rsatgichlar dinamikasi quyidagicha bo'lsin (1-jadval):

1-jadval

Kurs farqi bo'yicha ko'rsatgichlar dinamikasi

Davr	Kurs farqi (mln so'm)		Saldo (mln so'm)		Aylanmadan olinadigan soliq 4% (mln so'm)
	Ijobiy	Salbiy	Chorak uchun	Hisobot davri uchun	
I chorak	168	114	54	54	2.16
II chorak	74	35	39	93	3.72
III chorak	40	68	-28	65	2.6
IV chorak	30	97	-67	-2	-

Yuqoridagi jadval ma'lumotlaridan ko'rishimiz mumkinki, korxonada birinchi va ikkinchi chorakda ijobiy kurs farqi mavjud va unga aylanmadan olinadigan soliq hisoblanyabdi. Uchinchi chorakda salbiy kurs farqi yuqori bo'lganligi sababli kurs farqidan daromadlar to'qqiz oylik hisobot davri bo'yicha kamaygan. To'rtinchi chorakda esa salbiy kurs farqi yig'ilgan ijobiy kurs farqidan yuqori bo'lganligi sababli, korxonaning yillik hisobotida aylanmadan olinadigan soliqni hisoblashda kurs farqi bo'yicha daromadlar mavjud emas. Salbiy kursning ijobiy kursdan yuqori bo'lishi aylanmadan olinadigan soliqni hisoblab chiqarishda soliq bazasini kamaytirmasligi esa Soliq Kodeksida belgilab qo'yilgan.

Xulosa va takliflar.

Soliq hisobotida kurs farqlarini aks ettirish uchun biz buxgalteriya hisobi va soliqqa tortish maqsadida alohida qaydlarni yuritishni tavsiya qilamiz. Buxgalteriya hisobi uchun aniqlangan ijobiy kurs farqi 9540 «Valyuta farqlari bo'yicha daromadlar» schyotida, salbiy 9620 «Valyuta farqlari bo'yicha zararlar» schyotida aks ettiriladi.

Shunga ko'ra, biz daromad solig'i (aylanma solig'i) bo'yicha soliq solinadigan bazani aniqlashda hisobga olinadigan kurs farqlarini alohida reestrda (yoki mustaqil soliq balansini yuritish) hisobga olishni tavsiya qilamiz, ularning ma'lumotlari faqat soliq solish maqsadlarida foydalaniladi va balans ma'lumotlariga ta'sir qilmaydi.

Xorijiy valyutani sotib olish (sotish) kursining Markaziy bank kursidan chetlanishini qanday izohlash mumkin

Chet el valyutasini sotib olish (sotish) operatsiyalari mamlakatning valyuta bozorida amalga oshiriladigan valyuta operatsiyalari ro'yxatiga kiritilgan. Ularni amalga oshirish tartibi Qoidalar bilan belgilanadi.

Chet el valyutasini sotib olish va sotish bo'yicha operatsiyalar valyuta bozoridagi talab va taklifdan kelib chiqqan holda shakllangan tijorat kursi bo'yicha amalga oshiriladi. Soliq va buxgalteriya hisobi uchun valyuta hisobvaraqlarini qayta baholashdan kurs farqi Markaziy bank kursi va chet el valyutasini sotib olish (sotish) paytida qo'llaniladigan tijorat banki kursi o'rtasidagi farq kurs farqi hisoblanmaydi.

Tijorat ayirboshlash kursining Markaziy bank kursidan ijobiy yoki manfiy chetga chiqishi xorijiy valyutadagi operatsiyalar bo'yicha daromad (yoki zarar) sifatida tan olinishi kerak. Bu moliyaviy faoliyatdan olingan daromad (zarar).

Soliq solish maqsadida chet el valyutasini sotib olish (sotish) kursining Markaziy bank kursidan chetga chiqishi kurs farqi sifatida tan olinmaydi. Bu, ayniqsa, aylanma soliq to'lovchilar uchun juda muhimdir. Oborot solig'ini belgilashda tijorat ayirboshlash kursi va Markaziy bank kursi o'rtasidagi ijobiy og'ishlar soliq solinadigan bazaga boshqa daromadlar sifatida kiritilishi kerak. Salbiy og'ishlar soliq solinadigan bazani kamaytirmasligi kerak.

Adabiyotlar/Jumepamypa/References:

21-BHXS (2009) "Valyuta kurslaridagi o'zgarishlarning ta'sirlari", 1 iyul.

22-BHMS (2004) O'zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining milliy standarti «Chet el valyutasida ifodalangan aktivlar va majburiyatlarning hisobi»(keyingi o'zgartirish va qo'shimchalar bilan), 23 mart, 51-son buyruq.

Karimov A., Kurbanbayev J., Jumanazarov S. (2020) Buxgalteriya hisobi. Darslik. – T.: "Iqtisod-Moliya", -400b.

Lex.uz. (2019). 30.12.2019. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси. [online] Available at: <https://lex.uz/docs/4674902>

Ortikov X.A. va boshqalar. (2018) Buxgalteriya hisobi bo'yicha uslubiy qo'llanmalar to'plami. Toshkent, "NORMA",— 368-6.

Urazov K.B. (2014) Buxgalteriya hisobi nazariyasi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarga asoslangan ko'rgazmali ma'ruza matnlari to'plami. SamISI.